

**УКРАЇНЬСЬКА ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ ТА ЛАНДШАФТУ
ЯК ОБ'ЄКТ НАВЧАЛЬНОГО ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ**

Стаття присвячена дослідженню української лексики на позначення природи та ландшафту та аналізу пропонованого корпусу лексики в аспекті навчального лексикографування.

Ключові слова: українська лексика, мовна картина світу, природа, ландшафт, лексикографування.

Об'єктом представленого дослідження є українська лексика на позначення природи та ландшафту та можливості її використання в процесі роботи з інокомунікантами.

Мовна картина світу яскраво відображає ландшафт та природу, що є дуже важливим для розуміння особливостей світогляду та характеристики душі українського народу. Увесь зовнішній світ проходить через слово; слово – це колективна пам'ять носіїв мови, “пам'ятка культури”, дзеркало життя нації; слово, яке ми вивчаємо, – ключ до стилю життя певного народу, взагалі ключ до знань; слово, поряд із призначенням бути засобом спілкування, накопичує та зберігає інформацію про навколишній світ.

Значення слова описується як “найвищий ступінь відображення дійсності в свідомості людини” [3, с. 7].

Відображену в слові інформацію, пов'язану з національною культурою, М. Комлев називає культурним компонентом значення слова: “Визначаючи наявність певного “внутрішнього” змісту слова-знака, тобто факту, що слово-знак виражає ще щось, крім самого себе, ми зобов'язані визнати і наявність культурного компонента. Слова мови як соціальне явище несуть на собі відбиток життя суспільства, його матеріальної і духовної культури. Це “культурне значення” і є частиною мови” [3, с. 46].

В. фон Гумбольдт стверджував, що “різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання та почуття є насправді різними світобаченнями” [5, с. 370]. Учений вважав за необхідне вивчати мову, враховуючи все, що історія та філософія пов'язують із внутрішнім світом людини [5, с. 377].

Зв'язок мовного та культурного першопочатків знаходить своє відображення у терміні “лінгвокультура”. Це поняття трактується як комплекс мовних одиниць, що заповнюють ціннісно-смысловий простір мови у процесі пізнання дійсності [1, с. 17].

В. Красних зближує лінгвокультуру з мовною картиною світу, однак наголошує, що онтологічно це різні поняття: “Мовна картина світу є складно організованим семантичним простором, до якого можуть бути застосовані, зокрема, власне лінгвістичні (у першу чергу, семантичні) методи дослідження; лінгвокультура є феноменом лінгво-когнітивним, сформованим не мовними одиницями, а насамперед образами свідомості в їхніх вербальних вбраннях” [7, с. 147].

Поняття картини світу (зокрема й мовної) ґрунтується на вивченні уявлень людини про світ. Картина світу – це результат обробки інформації про середовище і людину. Як глобальний образ, вона становить основу світобачення, світовідчуття і реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова. Сукупність уявлень про світ, зафіксованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в певну систему поглядів, які потребують свого подальшого осмислення [6, с. 20].

Мова – найважливіший засіб формування і зберігання знань людини про об’єктивний світ, зафіксованих у слові. Сукупність цих знань, збережених у мовній формі, називається “мовною картиною світу” (В. фон Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Потебня, В. Ужченко, Ю. Апресян, О. Кұбрыкова, З. Попова, І. Стернін, В. Постовалова, І. Штерн, М. Кочерган та ін.).

Саме цим пояснюється те, що кожна національна мова – це універсальна система істин, знань і т. ін., зумовлена своєрідною психологією народу. Мова через значення слова представляє той чи той предмет об’єктивної картини світу, у сукупності ж – концептуалізує її. Мовна картина світу відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю [6, с. 21].

В. фон Гумбольдт і його послідовники вважали, що мова – “дух народу”, вона приховує особливий світогляд і специфічний спосіб мислення. “Особливість духу і будова мови будь-якого народу, – зауважує науковець, – настільки внутрішньо пов’язані між собою, що одне передбачає інше. Мова є зовнішнім виявом духу народу. Мова – це їхній дух, а їхній дух – це їхня мова. Ніколи не вдасться належною мірою виявити їхню ідентичність” [4, с. 147].

Л. Вайсгербер у монографії “Рідна мова і формування духу” писав: “Вона (мова) дозволяє людині об’єднати весь досвід в єдину картину світу і змушує її забути про те, як раніше, до того, як вона вивчила мову, вона сприймала навколишній світ” [2, с. 51].

Під категорією “мовна картина світу” В. Ужченко розуміє “вербалізовані інтерпретації мовними соціумами навколишнього світу й самих себе в цьому світі” [8, с. 67]. Він констатує, що картина світу є власне світобаченням як кожної окремої людини, так і етносу загалом, вона є результатом сприйняття та осмислення навколишнього світу, зафіксованого в мові. Унаслідок процесів взаємодії людини з реальним світом виникає неперервний зв’язок між людиною, всесвітом та її мовою, де всі елементи взаємопов’язані [8, с. 67–68].

Саме тому особливе значення опрацьована лексика має для тих, хто вивчає українську мову як іноземну, оскільки без проникнення у мовну картину світу українця процес комунікації для іноземців є поверхневим, неефективним, але вагоме значення для національного характеру українців має, на наш погляд, лексика на позначення природи та ландшафту.

Варто зазначити, що до пропонованого корпусу звертались учені різних галузей – лінгвісти, психолінгвісти тощо, але в аспекті навчального лексикографування цей мовно-мовленнєвий матеріал до сьогодні не розглядався. Цим, власне, і зумовлюється **актуальність** обраної теми.

Аналіз різного типу словників [1, 2, 3] дозволив окреслити корпус слів, процес виокремлення якого здійснювався за певною процедурою. У результаті дослідження словникового матеріалу було виділено різні за семантикою лексичні одиниці, що об'єднуються в декілька груп та підгруп.

Обсяг сформованого корпусу слів становить 77 одиниць на позначення української природи та ландшафту. Вони, в свою чергу, поділяються на різні підгрупи, оскільки названі лексеми закономірно включають в себе назви просторових понять ("step", "поле", "полонина"), водойм ("став", "річка", "море"), назви дерев та кущів ("верба", "тополя", "калина"), квітів ("барвінок", "чорнобривець", "любисток"), трав'янистих рослин ("бур'ян", "хміль", "зілля"), городніх та злакових рослин ("бурак", "огірок", "пшениця") та групу "Реалії Києва" ("каштан", "парк").

На другому етапі дослідження здійснювався цілеспрямований лінгвометодичний аналіз усіх лексем. Ця робота здійснювалася нами в різних аспектах – відповідно до запитів студентів, що вивчають українську мову як іноземну, а саме: аналіз словникових дефініцій та ілюстративного матеріалу, прикладів із художніх текстів, вивчення парадигматичних зв'язків на рівні синонімії та, частково, антонімії, виявлення та опис сталих сполук різного типу, якими є порівняння, фразеологічні одиниці тощо.

У результаті здійсненої "паспортизації" опис кожної виокремленої лексичної одиниці може розглядатись як окрема сформована словникова стаття навчального типу, оскільки в ній, крім тлумачення слова, представлені означення слова, основні можливості його сполучення з іншими одиницями словникового складу української мови.

Мовно-мовленнєвий матеріал подається без системи відповідних вправ та завдань; він виділяється нами в тексті. Звернемось до конкретних прикладів.

У статті ми аналізуємо лексеми "калина", "тополя", "поле" як слова, що мають особливе значення для сприйняття навколишнього світу українця.

Так, калина та тополя взагалі є рослинами-символами у системі поглядів українського народу; поле – для працюючих та хазяйновитих українців є символом життя, його сенсу, оскільки асоціюється із землею-годувальницею.

КАЛИНА, и, ж.

1. Кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди. *Сонце гріє, вітер віє 3 поля на долину, Над водою гніє з вербою Червону калину* (Шевченко); *Над криницею росте кущ калини, густий та темний-темний, як ніч* (Степан Васильченко); *В небі місяць лине, одцвітає вечір, в лузі на калині соловей щебече* (Сосюра); У порівнянні. *Дівчина, чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег* (Нечуй-Левицький). 2. Ягоди цієї рослини. *Кетяги калини звисають над тинами* (Руденко).

ТОПÓЛЯ, і, ж.

Дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, глянсуватими листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок. *Вітер в гаї нагинає Лозу і тополю, Лама дуба, котить полем Перекотиполе* (Шевченко); *Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі* (Нечуй-Левицький); *За-шуміла вітами стара тополя* (Шиян);

У порівнянні. *Дівчина стояла нерухомо, мов тополя, похилена осіннім вітром* (Гончар).

П О Л Е, я, с.

1. Безліса рівнина, рівний **великий простір, рівнина, степ**. *Ішов я полями чис-тими та широкими – далі набрів діброву густу та красну* (Вовчок); *Раїса рада була, коли Тася часом з самого ранку забігала до неї й тягла її в ліс або в поле* (Коцюбинський); *Бродив в бору, гуляв у чистім полі, рвав квіти, слухав жайворонка стів* (Гончар); *Горбки та пагорбки скінчилися, і на всі боки посталися поля* (Смолич); // *перен.* Великі простори снігу, льоду і т. ін. *Широке сніжне поле*; // Ділянка землі, що використовується під посіви. *З весни Іван щодня в полі – то оре, то засіває яриною* (Мирний); У порівнянні. *Усе море скрізь чорніло, ніби пооране поле, і тільки блищало широким кружалом ясне плесо проти самого місяця* (Нечуй-Левицький).

2. Значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під що-небудь.

Поля зрошення – це ділянки землі, зайняті під сільськогосподарські культури і періодично зрошувані стічними водами (Довідник сіль. будівельника);

// Спеціально обладнана площадка, призначена для спортивних ігор, змагань, посадки літаків і т. ін.

Читання газети відбувалося прилюдно, на футбольному полі (Смолич);

Я активно захищаю спортивну честь нашого радгоспу, виходячи в бутсах на поле стадіону (Гончар).

3. Простір, у межах якого відбувається якась дія або який знаходиться у межах якоїсь дії.

Крізь віки пригнічення й неволі На ниві праці і на ратнім полі Ішли ми поруч, друзі і брати (Рильський);

Синонімія: ЛАН, ПОЛІВКА діал.; ОПІЛЛЯ (в оточенні лісів); ЛАН, НИВА; РІЛЛЯ (виоране); ЦАРИНА діал. (засіяне).

Отже, ці слова з їхніми мовними та мовленнєвими взаємозв'язками з іншими лексемами представляють окремі фрагменти лексико-семантичної системи української мови. Проаналізовані одиниці містять важливу інформацію для більш повного розуміння інокомунікантами менталітету українців. Вивчення такої лексики є надзвичайно необхідним, оскільки усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алефиренко Н.Ф.* Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко. – 3-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 282 [1] с., ил.
2. *Вайсгербер Й.* Родной язык и формирование Духа / Вайсгербер Йоханн Лео. – М., 2004. – 232 с.
3. *Верещагин Е.М.* Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : методическое руководство / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва : Русский язык, 1990. – 246 с.
4. *Голубовська І.О.* Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі / І.О. Голубовська // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : Прайм-М, 2002. – №6, кн. 1. – С. 92 – 99.
5. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды

по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. Г. М. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с. 6. *Гумбольдт В. фон.* Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 448 с. 7. *Кононенко В.І.* Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В.І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с. 8. *Радченко О.А.* Язык как мирозидание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / О.А. Радченко. – М., 2006. – 312 с.

СЛОВНИКИ

1. *Енциклопедія етнокультурознавства* / Ю.І. Римаренко, В.Г. Чернець [та ін.] ; за ред. Ю.І. Римаренка. – К. : Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв, 2001 – Ч. І, кн. 2. – 522 с.
2. *Новий тлумачний словник української мови*: у 4. т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконті, 1999.
3. *Словник української мови* : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

Стаття надійшла до редакції 26.04.18.

*Коваль А.О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ*

УКРАИНСКАЯ ЛЕКСИКА НА ОБОЗНАЧЕНИЕ ПРИРОДЫ И ЛАНДШАФТА КАК ОБЪЕКТ УЧЕБНОГО ЛЕКСИКОГРАФИРОВАНИЯ

Статья посвящена исследованию украинской лексики на обозначение природы и ландшафта и анализу предлагаемого корпуса слов в аспекте учебного лексикографирования.

Ключевые слова: украинская лексика, языковая картина мира, природа, ландшафт, лексикографирование.

*Koval A.O., student
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

UKRAINIAN LEXIS WITH THE SEMANTICS OF NATURE AND LANDSCAPE AS THE OBJECT OF EDUCATIONAL LEXICOGRAPHY

The article is devoted to the research of Ukrainian lexis with the semantics of nature and landscape as well as to analysis of this lexis in the educational aspect of lexicography.

Keywords: Ukrainian lexis, linguistic worldview, nature, landscape, lexicography.